

FROJIMOVICS KINGA¹

Tömegsír exhumálások Ausztriában a Holokausztot követően A szegedi zsidó áldozatok újratemetése

1 947. január 19-én a Magyarországi Izraeliták Országos Irodája levelet írt a szegedi hitközségnek, melyben többek között a következő állt:

„A külföldön elhalt hittestvéreink holttestének hazahozatala ügyében a Hazahozatali Kormánybiztosságtól értesítést kaptunk, hogy erre hatásköre nem terjed ki. Egyébként a hullaszállítás alig legyőzhető technikai nehézséggel járna és a kormánybiztos tudomása szerint az ezzel kapcsolatos költségvetési fedezet sem biztosítható.

Hittestvéreink holttestének hazahozatala kérdését ezzel nem kívánjuk elintézettnek tekinteni. Minthogy azonban erre fedezetünk nekünk sincsen, a kérdést legnagyobb sajnálatunkra kénytelenek vagyunk oly időre halasztani, amikor erre a megfelelő pénzügyi alapot előteremtünk sikerül.”²

A levél háttérében az áll, hogy a szegedi hitközség ekkoriban szeretne volna azoknak a nem megsemmisítőtáborokban meggyilkolt volt hitközségi tagjainak a holttestét exhumálni és Szegeden újratemetni, akik a Harmadik Birodalom különböző pontjain tömegsírokban lettek eltemetve a Holokauszt idején. Ilyenek, a szegediek eseté-

---

¹ A szerző történész és levéltáros a Yad Vashem Archives, Izrael és a Vienna Wiesenthal Institute for Holocaust Studies, Ausztria munkatársa. E-mail: kinga.frojimovics@yadvashem.org.il, kinga.frojimovics@vwi.ac.at.

² Az irat eredetijét a Szegedi Zsidó Hitközség irattára őrzi. Mikrofilmmásolatban ld.: Yad Vashem Archives, Jeruzsálem (a továbbiakban: YVA) JM/31031, p. 843.

ben leginkább Ausztriában voltak, mivel 1944. június végén az egyenesen Auschwitzba deportáltak mellett a szege-di gyűjtőtáborból 5239 deportált érkezett a Bécs melletti Strasshofba, hogy onnan különböző bécsi és alsóausztriai táborokba, ún. *Wohnlagerekbe* és *Judenlagerekbe* kerüljön kényszermunkásként.³ E táborok 1945 tavaszán történt evakuálása során aztán, elsősorban a Mauthausenbe tartó halálmenetekben, sokan a kísérő SS-katonák tömeggyilkosságainak áldozatai lettek. Egy 1948 végéről származó jelentés összesen 237 olyan sírt tartott számon Ausztria területén, amelyben magyarországi zsidó áldozatok voltak. A sírok az ausztriai tartományokban a következőképpen helyezkedtek el:⁴

---

³ Az ún. strasshofi deportálás hátterében Bécs názi polgármestere, Hanns Blaschke állt, aki elsősorban a Bécsben és környékén működő hadiipari létesít-mények munkaerőhiányát igyekezett zsidó munkaerővel enyhíteni. Ezért 1944. június végén, éppen az alföldi zsidók (4. deportálási zóna) deportálása idején, június 27-30. között öt deportáló vonat összesen 15011 deportálttal a Bécs melletti elosztótáborba, Strasshofba került a debreceni, szege-di és szolnoki gyűjtőtáborokból. Néhány nappal korábban, június 25-28. között ugyanakkor 40505 alföldi zsidó került Auschwitzba.

A strasshofi deportálásról l.: Lappin-Eppel, Eleonore: *Ungarisch-Jüdische Zwangsarbeiter...*, i. m., 2010., valamint Frojimovics Kinga –Kovács Éva: *Jews in a 'Judenrein' City...*, i. m., 2015, No. 3. 705-736. A strasshofi deportálás szege-di vonatkozásairól l.: Molnár Judit: *Embermentés vagy áruulás?*..., i. m., 2000.

⁴ A Schwarcz Viktor vezette *Jüdisches K.Z.-Grabstätten-Eruierungs- und Fürsorgekomitee* (Bécsi Zsidó Deportált sírokat Kutató és Gondozó Bizottság) által a bécsi magyar követségnek írt jelentését ld.: YVA, O.5/14. 97–99. Jelentés, 1948. december 8.

A Millok Sándor vezette Hazahozatali Kormánybiztosság 1945 szeptemberében kezdte meg működését, feladata deportáltak, menekültek és hadifoglyok Magyarországra szállítása volt. A szervezet története máig feldolgozatlan, működésének különböző aspektusaira vonatkozóan l.: Erdős Kristóf: *A Hazahozatali Kormány-biztosság a politikai ellenőrzés szolgálatában...*, i. m., 2015. valamint Dunai Andrea: *Displaced persons...*, i. m., 2011.

A *Jüdisches K.Z.-Grabstätten-Eruierungs- und Fürsorgekomitee* tevékenységéről részletesebben l.: Frojimovics Kinga, *Magyar zsidó menekültek...*, i. m., 2014, 3.

	Egyéni sír	Tömegsír	Rendezett	Község	Összesen
Niederösterreich	11	11	6	28	34 sír
Burgenland	5	16	1	22	36 sír
Oberösterreich	2	34	5	41	62 sír
Steiermark	27 (65)	8	16	51	92 sír
Salzburg-Tirol	9	4	8	5	13 sír
Összesen	54	73	36	147	237 sír

Az összesített adatokat követően a jelentés így folytatódik:

„A kimutatott 147 község közül kb. 20 községben történtek már exhumálások, átszállítások, vagy helyi sírrendezések, összesen 36 sírt hozattunk mi vagy helyi hatóságok rendbe. Hátra van még kb. 125 osztrák községben egyéni vagy tömegsírok rendezése, exhumálása vagy átszállítása egyházi vagy hősí temetőkbe, illetőleg a helyszínen ilyenek létesítése, felavatása.

[...]

A még rendezésre stb. váró 125 községben összesen kb. 200 sírban még mindig kb. 4.000 deportált teteme exhumálandó és szállítandó át más temetőkbe a f. tél folyamán.

A rendezett 36 sír közül:

Felixdorfban kb. 2.000

Lichtenwörtnben kb. 250 (Mo.-ra szállítva)

Randeggben kb. 100 (Mo.-ra szállítva)

Zentralfrdhf. [Zentralfriedhof] Wien 38

Thennebergben 15 (Bécsbe szállítva)

Priel-Persenbeug 223

Gunskirchenben 6.500

Hörschingben 3.000

Welsben 1.135

Linzben 345

Deutschkreuzben 330

Eisenerzben 3.500 deportált teteme nyert végleges nyugvóhelyet.”

A jelentés által felsorolt, már rendezett sírok egyike a randeggi tömegsír volt. Ide azt a 99 szegedi és Szeged környéki zsidó áldozatot temették, akiket Waffen-SS és Hitlerjugend gyilkosok mészároltak le 1945. április 15-én. A zsidó kényszermunkások két egymáshoz közeli alsóausztriai településen (Stangental bei Lilienfeld és Kerschenbach bei St. Veit an der Gölsen) létrehozott zsidó munkatáborokban dolgoztak, előbbiben egy cementgyárban, utóbbiban pedig a helyi kőbányában. A táborok áprilisi evakuálásakor a két kényszermunkás csoportot egyesített halálmenetben indították el a mintegy 150 kilométerre nyugatra levő Mauthausen felé. A csoport azonban nem jutott el a koncentrációs táborig, a nagyjából félúton levő Randeggnél válogatott kegyetlenséggel gyilkolták le őket.⁵ A Szegedi Zsidó Hitközség irattárában fennmaradt egy irat, amely a gyilkosság megrázó részleteiről tudósít. E szerint a két tábor 1945. április 12-én evakuálták, a kényszermunkásokat gyalog indították útnak SS-kísérettel. Az evakuálásakor egy, a környéken dolgozó szegedi keresztény vendéglős figyelmeztette szintén szegedi kényszermunkás ismerősét arra, hogy a csoportot kivégezni vizsik. Így néhányan megpróbálták megszökni, de elkapták őket. A menetelők április 15-én érkeztek Randeggebe: „*ott rőzsét szedettek velük. Mikor ezt összeszedték, parancsot kaptak arra, hogy valamennyien üljenek szorosan egymás mellé, arccal a hegy felé. Ekkor adott jelre megszólt két géppuska és végigsöpört soraikon.*” Ezt követően a SS-ek „*leborították a holttesteket és a még élőket is rőzsével, azt meggyújtották.*”⁶

A 99 meggyilkolt közül 35 szegedi, 16 hódmezővásárhelyi, 7 szentesi, 10 vámospércsi, 2 kiskunhalasi, 12 makói, 4 dunapataji, 1 bajmoki, 2 debreceni és 10 névtelen (azaz beazonosíthatatlan) áldozat volt. A beazonosítható áldozatok között 28-an 16 évesek, vagy annál fiatalabb gyerekek, továbbá egy-két éves csecsemők voltak. A vámospércsi 10 áldozat mindegyike a Hoffmann családhoz tartozott, kilencen közülük 1-18 év közöttiek voltak.⁷

---

⁵ A két munkatáborról, ill a randeggi gyilkosságról l.: Lappin-Eppel, Eleonore: *Ungarisch-Jüdische Zwangsarbeiter ...*, 2010, 178–186.

⁶ Az irat eredetijét a Szegedi Zsidó Hitközség irattára őrzi. Mikrofilmmásolatban ld.: YVA, JM/31030, p. 661.

⁷ A 99 áldozat (köztük 10 ismeretlen) listája megtalálható a Szegedi Zsidó Hitközség iratai között (mikrofilmmásolatban ld.: YVA, JM/31030, pp. 546-549.), valamint közölte a *Délmagyarország* is, 1947. december 5., 2.

A randeggi tömegsírt 1947 novemberében exhumálták, az áldozatokat december 7-én Szegeden temették újra a zsidó temető hősi halottak parcellájában egy nagy közös sírba. A temetésen az a dr. Frenkel Jenő szegedi főrabbi⁸ búcsúztatta az áldozatokat, aki előtte három nappal, december 4-én egy, a temetéssel kapcsolatos halakhikus (zsidó vallásjogi) kérdéssel fordult a budapesti székhelyű Országos Rabbí Egyesülethez. Frenkel főrabbi levelét ugyan mindekkor nem sikerült felkutatnom, de tartalma az Országos Rabbí Egyesület válaszából kikövetkeztethető. A temetés napján, tehát 1947. december 7-én keletkezett választ a kor neológ halakhikus szaktekinthelye, a Rabbiképző Intézet tanára és igazgatója, dr. Róth Ernő (Cvi) rabbi írta.

A válaszból rekonstruálhatóan Frenkel főrabbi azzal kapcsolatban kérte ki tudós kollégája szakvéleményét, hogy mi a teendő a zsidó vallásból kitértek újratemetésekor. Lehet-e a zsidó vallásúakat a kitértekkel egy sírba temetni, a temetés során lehet-e keresztény szertartás is?

Miután magyarországi neológ rabbiknak a Holokausztot követő halakhikus döntései még a szűkebb szakmai körök számára is viszonylag ismeretleneknek számítanak, miközben igen fontos kordokumentumok, az alábbiakban az udvariassági formulák kivételével teljes egészében közlöm e ritka, fennmaradt iratot:⁹

„Amennyiben az exhumáláskor felismerhetők a kitért egyének, és a család ragaszkodik a keresztény szertartáshoz, úgy mivel nincs jogunk ezt meggátolni, rendezze meg a család ezen személyek temetését külön; ott, ahol jónak látják, azaz: az illetékes ker. temetőben. Ha a család nem ragaszkodik a ker. temetéshez, eltemethetők a kitértek is a többi zsidóval,

⁸ Dr. Frenkel Jenő 1902-ben született Erdélyben, orthodox családban. A budapesti Rabbiképző Intézet végzős hallgatójaként 1926-ban lett a szegedi neológ hitközség rabbija, majd 1942-ben főrabbi. A Holokausztot a főrabbi és családja az ún. Kasztner-vonat utasaként élte túl. Míg gyerekei a II. világháborút követően alijáztak, a főrabbi feleségével visszatért Szegedre és újraindította a városban a hitéletet. 1949-ben aztán feleségével együtt, gyerekeit követve Izraelbe alijázott, ott halt meg 1989-ben.

⁹ Kónya Judit: *Halakha és zsidótörvények...: Responsum-irodalom Magyarországon az 1930-as, 40-es években* 2014 című igen alapos doktori disszertációjában ugyan foglalkozik a Holokausztot követő temezkezési problémákkal, és ezen belül Róth Ernő publikált halakhikus döntéseivel is (227 és 234.), ezt az ügyet nem említi.

mivel nyilván megbánták tetteiket, amikor látták, hogy kitérésük sem mentette meg őket az élet számára. A régi kitértek, akik még a zsidóüldözések előtt tértek ki, esetleg külön csoportban למחמה פרהמתemetendők el.

Valószínűnek látszik azonban, hogy az agnoszkálás nem jár majd kellő eredménnyel, és így természetesen más helyzettel állunk szemben. Szerintem a következő a teendő:

Mivel az áldozatok többsége zsidó, továbbá zsidóságuk miatt hurcolták el őket, arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy a temetési szertartást teljesen zsidó rítus szerint kell lebonyolítani, zsidó temetőben, esetleg külön mártír parcellában. Aki ezt ellenzi, válassza ki magának a saját halottját, és tegyen vele azt, amit akar. De ha ezt nem teheti, úgy semmiképpen sem követelheti, hogy az ő kedve miatt zsidókat is idegen rítus szerint temessenek el.

Az ellen természetesen nem lehet kifogást emelni, hogy a temetéskor nem zsidó papok is beszéljenek; ott azt mondhatják, amit jónak látnak, de idegen szertartást semmiképpen nem engedélyezhetünk.

A kitértek hozzátartozói számára nyilván az fontos, hogy igazolva legyen kereszténységük az által is, hogy a szülők keresztény temetőben fekszenek. Ez szerintem úgy is elérhető, hogy állíttassanak fel a keresztény temetőben egyéni vagy közös sírkövet az illető kitértek személyi adatai stb. feltüntetésével. Ott rendezhetnek esetleg jelképes temetést is, ha a hozzátartozók azt jónak látják.”¹⁰

Bár a kitérés tényét magát Róth rabbi nem tudja elfogadni, megérti azt, hogy ez egy bizonyos történelmi helyzetben, a „zsidóüldözések” idején életmentő lépésnek tűnhetett egyesek számára. Feltételezve azt, hogy a Holokauszt idején, látva a stratégia hibás voltát, a kitértek megbánták tetteiket, engedélyezi a közös sírba való temetést. Ezen túlmenően még arra is megoldást próbál találni, hogy a kitértek továbbra is keresztény leszármazottai hogyan rendezzék maguk számára megnyugtatóan legyilkolt rokonaik temetésének ügyét. Róth rabbi levele ugyan érdemben nemigen befolyásolhatta a szegedi

---

¹⁰ Az irat eredetijét a Szegedi Zsidó Hitközség irattára őrzi. Mikrofilmmásolatban ld.: YVA, JM/31030, p. 627.

újrateremtés menetét, hiszen válasza a temetés napján íródott, mégis útmutató lehetett más, hasonló esetekben.

A szegedi zsidók tehát 1947-ben exhumáltatták és Szegedre szállítottatták a Holokauszt során meghalt helyi és környékbeli áldozatok egy részét, a Randeggyben meggyilkoltakat. Ez azonban, részben a halottszállítás valóban bonyolult és költséges lebonyolítása, de még inkább a magyar hatóságok érdektelensége miatt nem vált gyakorlattá. A Holokausztot követően újjáalakult vidéki hitközségek többsége egyszerűen nem tudta se megszervezni, sem anyagilag finanszírozni az exhumálásokat.

A magyar kormány ezzel kapcsolatos hozzáállásának kiváló bizonyítéka az az 1949 januárjában született levél, melyet a már említett Schwarcz Viktor kapott a Magyar Köztársaság bécsi követségétől. A levélből egyrészt süt a magyar hatóságok teljes helyzetismeret hiánya, másrészt világosan kitapintható, hogy az áldozatokról való gondoskodást leginkább Ausztriára próbálták átruházni. A levél többek között a következőket tartalmazza:¹¹

„Kívánatos volna [...], hogy az osztrák hatóságok Ausztria területén valamennyi magyar-honvéd egyén, zsidó deportált, polgári elhurcolt, stb. – tömeg- és külön sírjait – akár temetőben, akár temetőn kívül vannak – felkutassák és a megtalált sírokról helység-jegyzéket bocsássanak rendelkezésünkre. E jegyzékhez csatolandók volnának – helységenként csoportosítva – az ott eltemetettek névsorai, a halottak személyi, elhalálozási és sírhely adataival, valamint a sírok fekvését feltüntető vázrajzzal. Melléklendők a hitelesített halotti okmányok is. Ismeretlen halottak esetében szükséges a halottak számának és mivoltának (pl. honvéd egyén, zsidó deportált, polgári internált, stb.) megnevezése és – ha lehetséges – a halál körülményeinek leírása (pl. járvány, tömegmészárolás, stb.). Felkérendő volna az osztrák kormány, hogy a temetőn kívül eltemetett magyar halottakat mielőbb exhumáltassa és a legközelebbi temetőbe szállíttassa, annak szem előtt tartásával, hogy a halottak a temetőben külön sírcsoportba, azon belül

---

¹¹ YVA, O.5/13. 56–57. A Magyar Köztársaság bécsi követségének felhívása Schwarcz Viktornak, 1949. január 21.

pedig az ismert nevű halottak, azonosságuk megóvásával, külön sírokba kerüljenek. [...]

A magyar sírok áthelyezésének az egyes sírcsoportok közös emlékművekkel való megjelölésének és gondozásának költségeit – az 1929. évi Genfi Egyezmény és a viszonyosság elve alapján – az osztrák államnak kellene vállalnia.”

Schwarz udvarias, ugyanakkor határozott levélben válaszolt a követségnek 1949. február 6-án.¹² Egyrészt leszögezte, hogy az általa vezetett bizottság az Ausztria területén fellelhető tömeg- és egyéb sírok feltérképezését az előző évben elvégezte. Annak nem látta értelmét, hogy az éppen aktuális helyzetről részletes, vázrajzokkal felszerelt jelentés készüljön, mivel a tervek szerint „*az elszórtan, egyes községek határában, országutak mentén, szántóföldeken és erdőkben vagy kőbányák közelében fekvő deportált-sírok*” exhumálása a bizottság az évi legfontosabb feladata volt. A hitelesített halotti okmányokkal kapcsolatos kérésre a következő választ adta: ezen „*okmányok beszerzése a legtöbb esetben lehetetlen, minthogy járványok vagy tömeggyilkosságok áldozatai ezek a személyek és nem vezettek róluk a nácik feljegyzéseket*”.

Míg a magyar kormány leginkább a felelősség elhárításával, bürokratikus látszateaktivitással volt elfoglalva, a Schwarz-féle bizottsághoz különböző magyarországi hitközségektől és magánszemélyektől ausztriai tömegsírokban található magyarországi zsidó deportáltak exhumálását kérő levelek érkeztek. Az esetek többségében azonban, a magyar állami szervek segítőkészsége híján, ezek a kezdeményezések nem valósultak meg. A magyar állam, amely 1944 nyarán igen aktívan vett részt több százezer zsidó állampolgára deportálásában, a Holokauszt áldozatait nem tekintette „saját halottjának”.

---

¹² YVA, O.5/14. 84–86. Schwarz Viktor válasza a Magyar Köztársaság bécsi követségének felhívására, 1949. február 6.

Felhasznált irodalom

- Dunai Andrea: Displaced persons. Magyar zsidó „hontalanok”a nyugati megszállási övezetekben. In: Randolph L. Braham (szerk.): *Tanulmányok a holokausztról V.* Budapest, Balassi Kiadó, 2011, 335–372.
- Erdős Kristóf: A Hazahozatali Kormánybiztosság a politikai ellenőrzés szolgálatában, 1945-1947. In: Soós Viktor Attila (szerk.): *Súlypontáthelyezés a diplomáciában.* Budapest, NEB Hivatala, 2015, 171–196.
- Frojimovics Kinga: Magyar zsidó menekültek és magyar zsidó tömegsírok a második világháború utáni Ausztriában: Schwarcz Viktor tevékenysége 1945 és 1950 között. In: *Betekintő*, 2014, 3. szám. http://www.betekinto.hu/2014_3_frojimovics
- Frojimovics, Kinga – Kovács, Éva: Jews in a ‘Judenrein’ City: Hungarian Jewish Slave Laborers in Vienna (1944–1945). In: *Hungarian Historical Review*, 2015, no. 3. 705-736.
- Kónya Judit: *Halakha és zsidótörvények: Responsum-irodalom Magyarországon az 1930-as, 40-es években.* Disszertáció. Budapest, ELTE BTK, 2014.
- Lappin-Eppel, Eleonore: *Ungarisch-Jüdische Zwangsarbeiter und Zwangsarbeiterinnen in Österreich 1944/45: Arbeitseinsatz – Todesmärsche – Folgen.* Vienna, Lit, 2010.
- Molnár Judit: Embermentés vagy árulás? A Kasztner-akció szegedi vonatkozásai. In: *Uó: Csendőrök, hivatalnokok, zsidók: Válogatott tanulmányok a magyar holokauszt történetéből.* Szeged, Szegedi Zsidó Hitközség, 2000, 191–97.